

Sanskrit Vrindam

0

संस्कृत वृत्तम्

भाग-0

पाठ 1.

- भाषा की सबसे छोटी ध्वनि को वर्ण या अक्षर कहते हैं। जैसे- अ, इ, उ, क्, च् आदि।
- स्वर**- जिन वर्णों को बोलते समय किसी दूसरे वर्ण की सहायता न लेनी पड़े, उन्हें 'स्वर' कहते हैं। इनकी संख्या 13 है, जो इस प्रकार हैं-
अ, आ, इ, ई, उ, ऊ, ऋ, ॠ, लृ, ए, ऐ, ओ, औ
- व्यञ्जन**- जिन वर्णों को बोलते समय स्वरों की सहायता लेनी पड़ती है, उन्हें 'व्यञ्जन' कहते हैं। इनकी संख्या 33 है, जो इस प्रकार हैं-
क्, ख्, ग्, घ्, ङ्
च्, छ्, ज्, झ्, ञ्
ट्, ठ्, ड्, ढ्, ण्
त्, थ्, द्, ध्, न्
प्, फ्, ब्, भ्, म्
य्, र्, ल्, व्
श्, ष्, स्, ह्

- स्वराः**- ऐ, उ, लृ, आ

व्यञ्जनानि- स्, र्, ज्, न्

'क' वर्ग ङ्	'च' वर्ग ञ्	'ट' वर्ग ट्	'त' वर्ग न्
'प' वर्ग ब्	अन्तःस्थ र्	ऊष्म स्	

1. दो, 2. 13, 3. 33
- 46
- संयुक्त व्यञ्जन**- जब दो या दो से अधिक व्यञ्जनों को जोड़कर एक व्यञ्जन बना दिया जाता है, उसे संयुक्त व्यञ्जन कहते हैं। जैसे-
क् + ष् + अ = क्ष, त् + र् + अ = त्र
1. क् + ष् + अ = क्ष - क्षत्रिय, क्षमा, सक्षम
2. त् + र् + अ = त्र - त्रिशूल, त्रिभुज, त्रिवेणी
3. ज् + ज् + अ = ज्ञ - ज्ञान, अज्ञ, अज्ञान
4. द् + य् + अ = द्य - विद्या, विद्यालय, विद्यमान

- अयोगवाह**- अनुस्वार (ं) - अ + ँ = अं
विसर्ग (ः) - अ + : = अः

पाठ - 2

- शब्द**- अर्थ का ज्ञान कराने वाले वर्णों के समूह को शब्द कहते हैं। जैसे-
क् + अ + म् + अ + ल् + अ = कमल
1. बालक, 2. हिमालय, 3. परीक्षा, 4. संस्कृत, 5. दिनेश, 6. पत्र, 7. वृक्ष, 8. वर्षा
1. गोविन्द - ग् + ओ + व् + इ + न् + द् + अ
2. राधा - र् + आ + ध् + आ
3. कृष्ण - क् + ऋ + ष् + ण् + अ
4. विद्यार्थी - व् + इ + द् + य् + आ + र् + थ् + ई
5. परिश्रम - प् + अ + र् + इ + श् + र् + अ + म् + अ
6. अध्यापक - अ + ध् + य् + आ + प् + अ + क् + अ
7. विद्यालय - व् + इ + द् + य् + आ + ल् + अ + य् + अ
8. ऋषि - ऋ + ष् + इ
- स्वरान्त**- नदी, पुरुष, भगिनी, पुत्री, दधि
व्यञ्जान्त- फलम्, श्रीमन्, कार्यम्, धनम्, जगत्

पाठ - 3

- शशकौ- दो खरगोश, मृगः- हिरण
कपोताः- अनेक कबूतर कृषकाः- अनेक किसान
बकः- बगुला मयूरौ- दो मोर
शुकाः- अनेक तोते पादः- पैर
सैनिकाः- अनेक सैनिक श्रमिकः- मजदूर
वृषभः- बैल नृपौ- दो राजा
- ऊँट- उष्ट्रः बिलाव- विडालः
दो घोड़े- अश्वौ अनेक मेंढक- मण्डूकाः
गीदड़- शृगालः दो पहाड़- पर्वतौ
अनेक हाथी- गजाः गधा- गर्दभः
दो मछलियाँ- मत्स्यौ अनेक भालू- भल्लूकाः
अनेक कुत्ते- कुक्कुराः दो किसान- कृषकौ

- दो मोर- मयूरौ
दो तोते- शुकौ
3. शुकौ- दो तोते
मूषकौ- दो चूहे
पिकः- कोयल
उष्ट्राः- अनेक ऊँट
पादपाः- अनेक पेड़
नरौ- दो मनुष्य
मत्स्यः- मछली
चित्रकः- चीता
4. **एकवचनम्** **द्विवचनम्** **बहुवचनम्**
काकः शिक्षकौ बालाः
नृपः गर्दभौ चन्द्राः
वृषभः चित्रकौ शूकराः
देवः मूषकौ सूर्याः
वानरः बिडालौ नराः
प्रकाशः वृक्षौ श्रमिकाः

पाठ - 4

1. मुद्रिकाः- अनेक अँगूठी लते- दो बेल
पिपीलिका- चींटी सरिताः- अनेक नदियाँ
छात्राः- अनेक छात्राएँ महिले- दो स्त्रियाँ
पाकशाले- दो रसोईघर गायिका- एक गाने वाली
चटके- दो चिड़िया कलिके- दो कलियाँ
वाटिकाः- अनेक बगीची कन्ये- दो कन्याएँ
2. अनेक कलियाँ- कलिकाः दो लड़कियाँ- बालिके
एक कोयल- कोकिला अनेक महिलाएँ- महिलाः
दो मक्खियाँ- मक्षिके एक चुहिया- मूषिका
अनेक बकरियाँ- अजाः दो टहनियाँ- शाखे
दो तराजू- तुले अनेक बेल- लताः
एक नाक- नासिका दो बगीचियाँ- वाटिके
3. **एकवचनम्** **द्विवचनम्** **बहुवचनम्**
तुला पिपीलिके अजाः
सरिता कोकिले कन्याः
चटका मक्षिके नौकाः
पाकशाला छात्रे मूषिकाः
गदा कलिके बालिकाः
गायिका महिले पाठशालाः
4. शशकौ- दो खरगोश मृगः- हिरण
दो नदियाँ- सरिते अनेक कोयलें- कोकिलाः
एक बकरी- अजा दो कन्याएँ- कन्ये

- अनेक छात्राएँ- छात्राः एक अँगूठी- मुद्रिका
दो चुहियाँ- मूषिके दो मक्खियाँ- मक्षिके
एक बगीची- वाटिका अनेक चींटियाँ- पिपीलिकाः
अनेक कलियाँ- कलिकाः एक अध्यापिका- शिक्षिका

पाठ - 5

1. संस्कृत में तीन लिङ्ग होते हैं, जो इस प्रकार हैं-
पुल्लिङ्ग- सिंह (शेर), बालक (लड़का), नर (मनुष्य)
स्त्रीलिङ्ग- महिला(औरत), बालिका(लड़की), लता(बेल)
नपुंसकलिङ्ग- फल (फल), पत्र (पत्ता), कन्दुक (गेंद)
2. संस्कृत में तीन वचन होते हैं, जो इस प्रकार हैं-
एकवचनम्- बालकः (एक लड़का), बालिका (एक लड़की), पत्रम् (एक पत्ता)
द्विवचनम्- बालकौ (दो लड़के), बालिके (दो लड़की), पत्रे (दो पत्ते), पत्राणि (अनेक पत्ते)
बहुवचनम्- बालकाः (अनेक लड़के), बालिकाः (अनेक लड़कियाँ), पत्राणि (अनेक पत्ते)
3. **एकवचन** **द्विवचन** **बहुवचन**
उद्यानम् उद्याने उद्यानानि
मित्रम् मित्रे मित्राणि
अन्नम् अन्ने अन्नानि
चक्रम् चक्रे चक्राणि
धनम् धने धनानि
मोदकम् मोदके मोदकानि
शरीरम् शरीरे शरीराणि
मधुरम् मधुरे मधुराणि
4. क्षेत्राणि- अनेक खेत उद्याने- दो बगीचे
चक्रम्- पहिया कमलानि- अनेक कमल
मोदके- दो लड्डू कन्दुकम्- गेंद
धनानि- अनेक धन वस्त्रे- दो कपड़े
नेत्रम्- आँख मित्राणि- अनेक मित्र
शाकानि- अनेक सब्जियाँ वने- दो वन
पाटले- दो गुलाब छत्रम्- छाता
मधुरे- दो मधुर (मीठे) पुष्पाणि- अनेक फूल
5. दो फूल- पुष्पे अनेक लड्डू- मोदकानि
एक गुलाब- पाटलम् एक किताब- पुस्तकम्
अनेक मित्र- मित्राणि दो तिनके- तृणे
दो पत्ते- पत्रे अनेक फल- फलानि
एक लड्डू- मोदकम् दो पहिए- चक्रे
अनेक गेंदें- कन्दुकानि एक छाता- छत्रम्
दो मुँह- मुखे दो कपड़े- वस्त्रे
दो आँखें- नेत्रे

6. पुल्लिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	नपुंसकलिङ्ग
देवौ	शिक्षिका	पुस्तकानि
छात्रः	पाठशाला	दुग्धे
शशकः	महिले	तृणम्
पादपः	लता	कुसुमम्
गर्दभाः	मक्षिका	पत्राणि
मेघः	मुद्रिके	धनानि
अध्यापकाः	नौका	मित्रे

7. एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
कन्दुकम्	गृहे	कमलानि
धनम्	नयने	आम्राणि
पुष्पम्	चित्रे	फलानि
पुस्तकम्	भोजने	जलानि
वनम्	पुस्तके	मुखानि
उद्यानम्		यन्त्राणि
क्षेत्रम्		

पाठ - 6

- गायति गायतः गायन्ति पश्यति पश्यतः पश्यन्ति
रक्षति रक्षतः रक्षन्ति
1. दो दौड़ते हैं 2. खिलता है
3. सब गिरते हैं 4. रक्षा करता है
5. दो नमस्कार करते हैं 6. सब पीते हैं
7. दो खाते हैं 8. दो खेलते हैं
1. गच्छन्ति 2. भ्रमति 3. नृत्यतः
4. विकसन्ति 5. गायति 6. क्रीडतः
7. पततः 8. वदन्ति
- दौड़ना - धाव् नमस्कार करना - नम्
कूदना - कूर्द पकाना - पच्
बोलना - वद् जाना - गम्
देखना - दृश् खेलना - क्रीड्

पाठ - 7

1. एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
1. एषा	एते	एताः
2. इदम्	इमे	इमानि
3. सा	ते	ताः
4. एषः	एतौ	एते
5. किम्	के	कानि
6. अहम्	आवाम्	वयम्

- किम्- कानि त्वम्- यूयम् सा- ताः
इयम्- इमाः कः- के एतत्- एतानि
- यूयम्- तुम सब एताः- ये सब (स्त्रीलिङ्ग)
आवाम्- हम दो इमौ- ये दो (पुल्लिङ्ग)
तानि- वे सब (नपुंसकलिङ्ग)
कौ- कौन दो

पाठ - 8

1. अयम् कः अस्ति? 2. इमौ कौ स्तः?
अयम् गजः अस्ति। इमौ मण्डूकौ स्तः।
3. इमे के सन्ति? 4. एषः कः अस्ति?
इमे वानराः सन्ति। एषः कपोतः अस्ति।
5. एतौ कौ स्तः? 6. एते के सन्ति?
एतौ अश्वौ स्तः। एते मृगाः सन्ति।
7. सः कः अस्ति? 8. तौ कौ स्तः?
सः शुकः अस्ति। तौ श्वानौ स्तः।
9. ते के सन्ति?
ते शशकाः सन्ति।
1. तौ कौ स्तः? 2. सः अध्यापकः अस्ति।
3. अयम् अश्वः अस्ति। 4. ते गजाः सन्ति।
5. एतौ भल्लूकौ स्तः। 6. सः कः अस्ति?
3. एकवचन द्विवचन बहुवचन
1. कः कौ के
2. अयम् इमौ इमे
3. एषः एतौ एते
4. सः तौ ते
1. वह गायक है। 2. यह कछुआ है।
3. ये सब तोते हैं। 4. ये दो बंदर हैं।
5. ये सब मोर हैं। 6. वे दो कौन हैं?

पाठ - 9

1. इयम् का अस्ति? 2. इमे के स्तः?
इयम् महिला अस्ति। इमे मक्षिके स्तः।
3. इमाः काः सन्ति? 4. एषा का अस्ति?
इमाः तुलाः सन्ति। एषा नौका अस्ति।
5. एते के स्तः? 6. एताः काः सन्ति?
एते मुद्रिके स्तः। एताः कलिकाः सन्ति।
7. सा का अस्ति? 8. ते के स्तः?
सा मूषिका अस्ति। ते चटके स्तः।
9. ताः काः सन्ति?
ताः शाखाः सन्ति।

2. 1. इमे अजे स्तः। 2. इयम् कोकिला अस्ति।
3. इमाः बालिकाः सन्ति। 4. सा गायिका अस्ति।
5. एताः मुद्रिकाः सन्ति। 6. ते मूषिके स्तः।

3. एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
1. सा	ते	ताः
2. इयम्	इमे	इमाः
3. एषा	एते	एताः
4. का	के	काः

पाठ - 10

1. 1. इदम् किम् अस्ति? 2. इमे के स्तः?
इदम् पुस्तकम् अस्ति। इमे छत्रे स्तः।
3. इमानि कानि सन्ति? 4. एतत् किम् अस्ति?
इमानि कन्दुकानि सन्ति। एतत् गृहम् अस्ति।
5. एते के स्तः? 6. एतानि कानि सन्ति?
एते चक्रे स्तः। एतानि मोदकानि सन्ति।
7. तत् किम् अस्ति? 8. ते के स्तः?
तत् वनम् अस्ति। ते वस्त्रे स्तः।
9. तानि कानि सन्ति?
तानि मन्दिराणि सन्ति।
2. 1. ते पाटले स्तः। 2. इमे के स्तः?
3. इदम् नेत्रम् अस्ति। 4. तानि कन्दुकानि सन्ति।
5. एतत् (इदम्) आम्रम् अस्ति।
6. एतानि (इमानि) कानि सन्ति?
3. 1. [×], 2. [✓], 3. [×], 4. [×], 5. [✓], 6. [✓]

4. एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
1. किम्	के	कानि
2. तत्	ते	तानि
3. इदम्	इमे	इमानि
4. एतत्	एते	एतानि
5. तौ - बालकौ	एषा - छात्रा	तत् - पुष्पम्
तानि - चक्राणि	इदम् - वनम्	ताः - महिलाः
एते - फले		

पाठ - 11

1. 1. विकसति। 2. विकसतः 3. विकसन्ति
4. पठतः 5. नमतः 6. धावन्ति
7. पचति 8. गायतः 9. नृत्यन्ति
2. 1. अस्ति 2. धावन्ति 3. चरति
4. लिखतः 5. हसतः 6. कूजन्ति
7. नृत्यति 8. पतन्ति

3. 1. महिलाः जलं पिबन्ति। 2. पत्रे पततः।
3. तौ खादतः। 4. सा धावति।
5. शुकाः वदन्ति। 6. सिंहौ गर्जतः।
7. गोविन्दः हसति। 8. बालिके पठतः।
4. 1. बालः 2. ताः 3. अश्वौ
4. पुष्पम् 5. ताः 6. ते
5. 1. ताः लिखन्ति 2. मृगाः धावन्ति
3. सैनिकाः रक्षन्ति 4. फलानि पतन्ति?
5. कमलानि विकसन्ति 6. बालाः नृत्यन्ति
7. महिलाः गायन्ति 8. सिंहाः गर्जन्ति
9. ताः पचन्ति 10. बालाः हसन्ति
6. 1. ते गायतः 2. खगाः कूजन्ति
3. बालौ क्रीडतः 4. सा पठति
5. ताः नृत्यन्ति 6. सः धावति
7. राघवः हसति 8. ते नमन्ति
9. पत्रे पततः 10. तौ कूर्दतः

पाठ - 12

1. 1. नमसि 2. युवाम् 3. यूयम्
4. त्वम् 5. पिबथः 6. यूयम्
7. त्वम् 8. युवाम् 9. यूयम्
2. 1. भ्रमथः 2. लिखसि 3. पठथ
4. त्वम् 5. वदथ 6. युवाम्
3. त्वम् - धावसि युवाम् - चलथः यूयम् - गायथ
4. 1. कूर्दथ 2. पश्यसि 3. खादथः
4. वदथ 5. पिबथः 6. रक्षसि
7. पतथ 8. करोषि
5. 1. यूयम् गायथ 2. त्वम् क्रीडसि
3. युवाम् पठथः 4. त्वम् पश्यसि
5. यूयम् भ्रमथ 6. त्वम् खादसि
6. 1. त्वम् हससि 2. यूयम् पठथ
3. युवाम् गायथः 4. यूयम् क्रीडथ
5. त्वम् लिखसि

पाठ - 13

1. अहम् भोजनम् खादामि। आवाम् जलम् पिबामः।
अहम् हसामि। आवाम् नमावः।
अहम् धावामि। वयम् पठामः।
2. 1. पठावः 2. अस्मि 3. नमामः
4. स्वः 5. नृत्यामः 6. पिबामि

3. 1. वयम् 2. अहम् 3. वयम्
4. अहम् 5. अहम् 6. वयम्
4. धातु एकवचन द्विवचन बहुवचन
खाद् खादामि खादावः खादामः
नम् नमामि नमावः नमामः
क्रीड् क्रीडामि क्रीडावः क्रीडामः
दृश् पश्यामि पश्यावः पश्यामः
रक्ष् रक्षामि रक्षावः रक्षामः
पठ् पठामि पठावः पठामः
धाव् धावामि धावावः धावामः
पा (पिब) पिबामि पिबावः पिबामः
5. सः - गच्छति तौ - गच्छतः
ते - गच्छन्ति त्वम् - गच्छसि
युवाम् - गच्छथ यूयम् - गच्छथ
अहम् - गच्छामि आवाम् - गच्छावः
वयम् - गच्छामः
6. 1. वयम् लिखामः। 2. छात्रः पठति।
3. अश्वः धावति। 4. अहम् क्रीडामि।
5. यूयम् नृत्यथ। 6. आवाम् गायावः।
7. सैनिकौ रक्षतः। 8. युवाम् पिबथः।

पाठ - 14

1. एकः, द्वौ, त्रयः, चत्वारः, पञ्च, षट्, सप्त, अष्ट, नव, दश
2. 4 चत्वारः 8 अष्ट
19 नवदश (एकोनविंशतिः) 13 त्रयोदश
6 षट् 11 एकादश
18 अष्टादश 12 द्वादश
15 पञ्चदश
3. 14 - चतुर्दश 8 - अष्ट
5 - पञ्च 12 - द्वादश
19 - एकोनविंशतिः 7 - सप्त
16 - षोडश 2 - द्वौ

पाठ - 15

1. गर्दन- ग्रीवा ठोडी- चिबुकम् हाथ- हस्तः
पैर- पादः कन्धा- स्कन्धः टखना- गुल्फः
घुटना- जानुः कान- कर्णः
2. कर्पूरः - कोहनी उदरम् - पेट पृष्ठम् - पीठ
नेत्रम् - आँख मुखम् - मुँह केशाः - बाल
पक्ष्मन् - पलक वक्षः - छाती

पाठ - 16

1. 1. अलाबुः 2. द्राक्षाफलम् 3. कालिन्दम्
4. रक्तांगः 5. शिम्बिका 6. दाडिमम्
7. कारवेल्लम् 8. कलायः 9. बदरीफलम्
10. गोजिह्वा 11. गोलालुः 12. नारिकेलम्
2. 1. खीरा 2. जामुन 3. गाजर
4. अनार 5. बैंगन 6. शलगम
3. अदरक - आर्द्रकम् ककड़ी - कर्कटी
नारियल - नारिकेलम् गोभी - गोजिह्वा
भिंडी - भिंडकः सेब - सेवफलम्
बैंगन - वंगनः टमाटर - रक्तांगः

पाठ - 17

1. & 2. विद्यार्थी पाठ की सहायता से स्वयं करें।
3. चाचा - पितृव्यः बाज़ार - आपणम्
दादा - पितामहः कैसा - कीदृशः
क्यों - किमर्थम् बहन - भगिनी
भाई - भ्राता दादी - पितामही

अभ्यास-पुस्तिका

1. 1. प वर्ग - प् फ्र बु भु मु
2. च वर्ग - च् छ ज्ञ झ ञ
3. त वर्ग - त् थ् द् ध् न्
4. क वर्ग - क् ख् ग् घ् ङ्
5. ट वर्ग - ट् ठ् ड् ढ् ण्
6. अन्तःस्थ - य् र् ल् व्
7. ऊष्म - श् ष् स् ह्
2. पुल्लिङ्ग स्त्रीलिङ्ग नपुंसकलिङ्ग
मृगाः माला पुष्पम्
नृपः नौकाः चक्रम्
चन्द्रः शाखा मित्रे
वृषभौ मक्षिके गृहम्
देवः पिपीलिका चित्राणि
नरौ कन्या नयनानि
बालकाः कलिके कन्दुकम्
3. 1. बादल 2. घड़ा 3. दो आँखें
4. मक्खी 5. रसोईघर 6. दो राजा
7. अँगूठी 8. अनेक तोते 9. दो खरगोश
10. दो नदियाँ 11. गीदड़ 12. बकरी
13. चींटी 14. अनेक कलियाँ 15. ऊँट

16. दो हाथ	17. अनेक गेंदें	18. दो लड्डू	2. क्रीड्	खेलना	क्रीडति	क्रीडतः	क्रीडन्ति	
19. अनेक लड़कियाँ	20. गुलाब	21. कुत्ता	3. नम्	नमस्कार	नमति	नमतः	नमन्ति	
4. मूलशब्द	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन	4. कूर्द	कूदना	कूर्दति	कूर्दतः	कूर्दन्ति
1. अश्व	अश्वः	अश्वौ	अश्वाः	5. हस्	हँसना	हसति	हसतः	हसन्ति
2. सैनिक	सैनिकः	सैनिकौ	सैनिकाः	6. वद्	बोलना	वदति	वदतः	वदन्ति
3. कृषक	कृषकः	कृषकौ	कृषकाः	7. पत्	गिरना	पतति	पततः	पतन्ति
4. चित्र	चित्रम्	चित्रे	चित्राणि	8. चल्	चलना	चलति	चलतः	चलन्ति
5. कलिका	कलिका	कलिके	कलिकाः	9. धाव्	दौड़ना	धावति	धावतः	धावन्ति
6. मक्षिका	मक्षिका	मक्षिके	मक्षिकाः	10. गम्	जाना	गच्छति	गच्छतः	गच्छन्ति
7. श्रमिक	श्रमिकः	श्रमिकौ	श्रमिकाः	11. खेल्	खेलना	खेलति	खेलतः	खेलन्ति
8. लता	लता	लते	लताः	12. दृश्	देखना	पश्यति	पश्यतः	पश्यन्ति
9. पुष्प	पुष्पम्	पुष्पे	पुष्पाणि	9. एकवचन	द्विवचन	बहुवचन		
10. मित्र	मित्रम्	मित्रे	मित्राणि	1. लिखति	लिखतः	लिखन्ति		
11. अजा	अजा	अजे	अजाः	2. खादति	खादतः	खादन्ति		
12. पत्र	पत्रम्	पत्रे	पत्राणि	3. धावति	धावतः	धावन्ति		
13. वृक्ष	वृक्षः	वृक्षौ	वृक्षाः	4. पतति	पततः	पतन्ति		
14. पुस्तिका	पुस्तिका	पुस्तिके	पुस्तिकाः	5. क्रीडति	क्रीडतः	क्रीडन्ति		
15. कन्दुक	कन्दुकम्	कन्दुकेन	कन्दुकानि	6. गच्छति	गच्छतः	गच्छन्ति		
16. काक	काकः	काकौ	काकाः	7. हसति	हसतः	हसन्ति		
17. मयूर	मयूरः	मयूरौ	मयूराः	8. धावति	धावतः	धावन्ति		
18. शिक्षिका	शिक्षिका	शिक्षिके	शिक्षिकाः	9. चलति	चलतः	चलन्ति		
5. 1. ईश्वर = ई + श् + व् + अ + र् + अ				10. वदति	वदतः	वदन्ति		
2. विनय = व् + इ + न् + अ + य् + अ				11. नमति	नमतः	नमन्ति		
3. बालिका = ब् + आ + ल् + इ + क् + आ				12. चरति	चरतः	चरन्ति		
4. फलम् = फ् + अ + ल् + अ + म्				10. धातु	अर्थ	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
5. मुनि = म् + उ + न् + इ				1. क्रीड्	खेलना	क्रीडसि	क्रीडथः	क्रीडथ
6. कमल = क् + अ + म् + अ + ल् + अ				2. खाद्	खाना	खादसि	खादथः	खादथ
7. अक्षत = अ + क् + ष् + अ + त् + अ				3. नम्	नमस्कार	नमसि	नमथः	नमथ
8. आशीष = आ + श् + ई + ष् + अ				4. हस्	हँसना	हससि	हसथः	हसथ
9. राधिका = र् + आ + ध् + इ + क् + आ				5. धाव्	दौड़ना	धावसि	धावथः	धावथ
10. शिक्षक = श् + इ + क् + ष् + अ + क् + अ				6. गम्	जाना	गच्छसि	गच्छथः	गच्छथ
6. 1. दो आँखें	2. गेंदें	3. पक्षी		7. पा	पीना	पिबसि	पिबथः	पिबथ
4. कोयल	5. चींटी	6. दो हाथ		8. चल्	चलना	चलसि	चलथः	चलथ
7. अनेक फूल	8. कुत्ता	9. अनेक किसान		9. भ्रम्	घूमना	भ्रमसि	भ्रमथः	भ्रमथ
10. दो गीदड़	11. दो अँगुठियाँ	12. कबूतर		10. पत्	गिरना	पतसि	पतथः	पतथ
7. 1. वर्णमाला	2. स्वागतम्	3. जननी		11. खेल्	खेलना	खेलसि	खेलथः	खेलथ
4. नासिका	5. पुरुष	6. कृषकः		12. वद्	बोलना	वदसि	वदथः	वदथ
7. पठामि	8. देवालय	9. कृपा		13. लिख्	लिखना	लिखसि	लिखथः	लिखथ
10. बालिका				14. दृश्	देखना	पश्यसि	पश्यथः	पश्यथ
8. धातु	अर्थ	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन	11. 1. त्वम्	2. यूयम्	3. युवाम्	4. त्वम्
1. खाद्	खाना	खादति	खादतः	खादन्ति	5. युवाम्	6. त्वम्	7. युवाम्	

12. धातु अर्थ एकवचन द्विवचन बहुवचन
1. खाद् खाना खादामि खादावः खादामः
 2. नम् नमस्कार नमामि नमावः नमामः
 3. भ्रम् घूमना भ्रमामि भ्रमावः भ्रमामः
 4. क्रीड् खेलना क्रीडामि क्रीडावः क्रीडामः
 5. हस् हँसना हसामि हसावः हसामः
 6. धाव् दौड़ना धावामि धावावः धावामः
 7. कूर्द् कूदना कूर्दामि कूर्दावः कूर्दामः
 8. वद् बोलना वदामि वदावः वदामः
 9. पत् गिरना पतामि पतावः पतामः
 10. चल् चलना चलामि चलावः चलामः
 11. लिख् लिखना लिखामि लिखावः लिखामः
 12. खेल् खेलना खेलामि खेलावः खेलामः
 13. पा पीना पिबामि पिबावः पिबामः
 14. गम् जाना गच्छामि गच्छावः गच्छामः
 15. दृश् देखना पश्यामि पश्यावः पश्यामः
13. 1. अहम् 2. वयम् 3. आवाम् 4. वयम्
5. अहम् 6. वयम् 7. आवाम्
14. 1. अहम् - पठामि 2. आवाम् - गच्छावः
3. वयम् - खादामः 4. सः - धावति
5. तौ - लिखतः 6. ते - भ्रमन्ति
7. त्वम् - क्रीडसि 8. युवाम् - पिबथः
9. यूयम् - हसथ
15. 1. राधा विद्यालयं गच्छति। 2. सः कुत्र गच्छति?
3. वयम् प्रातः भ्रमामः। 4. सः गुरुं नमति।
5. अहम् नगरं गच्छामि। 6. तौ उद्यानम् भ्रमतः।
7. आवाम् पाठं पठावः। 8. त्वम् पत्रं लिखसि।
16. 1. ते लिखन्ति। 2. वयम् गच्छामः।
3. छात्राः पाठं पठन्ति। 4. यूयम् दुग्धं पिबथ
5. वानराः कूर्दन्ति। 6. मालाः गायन्ति।
7. मयूराः नृत्यन्ति। 8. यूयम् कुत्र भ्रमथ?
9. वयम् भोजनं खादामः। 10. युयम् शनैः-शनैः चलथ।
17. 1. खगः कूजति। 2. सा नृत्यति।
3. अहम् खेलामि। 4. अश्वः धावति।
5. कृषकः क्षेत्रं गच्छति। 6. त्वम् कुत्र गच्छसि?
7. बालिका हसति? 8. अहम् सैनिकः अस्मि।
9. सः प्रातः भ्रमति। 10. त्वम् नृत्यसि।
18. 1. खादामि 2. लिखति 3. क्रीडथ 4. गायति
5. पचति 6. नृत्यामः 7. पठति 8. धावसि
9. गच्छावः 10. वदथः

19. क्रियापद धातु लकार पुरुष वचन अर्थ
1. पिबन्ति पा लट् प्रथम बहुवचन वे सब पीते हैं
 2. धावामः धाव् लट् उत्तम बहुवचन हम सब दौड़ते हैं
 3. खेलसि खेल् लट् मध्यम एकवचन तुम खेलते हो
 4. भ्रमतः भ्रम् लट् प्रथम द्विवचन वे दो घूमते हैं
 5. नमावः नम् लट् उत्तम द्विवचन हम दो प्रणाम करते हैं
 6. अस्मि अस् लट् उत्तम एकवचन मैं हूँ
 7. पचति पच् लट् प्रथम एकवचन वह पकाता है
 8. भवथः भू लट् मध्यम द्विवचन तुम दो होते हो
 9. क्रीडामि क्रीड् लट् उत्तम एकवचन मैं खेलता हूँ
 10. खादथः खाद् लट् मध्यम द्विवचन तुम दो खाते हो
20. 1. पठामः 2. गच्छति 3. हससि 4. पश्यावः
5. भ्रमति 6. भवन्ति 7. अस्मि 8. खादथः
9. नमसि 10. गायति
21. क्रियापद मूलशब्द लिङ्ग वचन अर्थ
1. मूषिके मूषिका स्त्रीलिङ्ग द्विवचन दो चुहियाँ
 2. कन्दुकम् कन्दुक नपुंसकलिङ्ग एकवचन गेंद
 3. अश्वौ अश्व पुल्लिङ्ग द्विवचन दो घोड़े
 4. नेत्रम् नेत्र नपुंसकलिङ्ग एकवचन आँख
 5. मोदकानि मोदक नपुंसकलिङ्ग बहुवचन (सब) लड्डू
 6. सरिताः सरिता स्त्रीलिङ्ग बहुवचन (सब) नदियाँ
 7. मुद्रिका मुद्रिका स्त्रीलिङ्ग एकवचन अँगूठी
 8. सा तत् स्त्रीलिङ्ग एकवचन वह
 9. पुष्पम् पुष्प नपुंसकलिङ्ग एकवचन फूल
 10. तौ तत् पुल्लिङ्ग द्विवचन वे दो
22. मूलशब्द एकवचन द्विवचन बहुवचन
1. घट घटः घटौ घटाः
 2. लता लता लते लताः
 3. छात्र छात्रः छात्रौ छात्राः
 4. छात्रा छात्रा छात्रे छात्राः
 5. कोकिला कोकिला कोकिले कोकिलाः
 6. कृषक कृषकः कृषकौ कृषकाः
 7. पत्र पत्रम् पत्रे पत्राणि
 8. शाखा शाखा शाखे शाखाः
 9. नर नरः नरौ नराः
 10. फल फलम् फले फलानि
 11. वृक्ष वृक्षः वृक्षौ वृक्षाः
 12. कन्या कन्या कन्ये कन्याः
23. 1. पालक्या 2. कलायः 3. कूष्माण्डः
4. अलाबुः 5. वंगनः 6. गोजिह्वा
24. 1. आम्रम् 2. बदरीफलम् 3. जम्बुफलम्
4. द्राक्षाफलम् 5. नारंगम् 6. खर्बुजम्